

PO DOLENJSKI OD ŠKOFLJICE DO BOGENŠPERKA (1)

Pot po Dolenjski začenjamo pri Škofljici, kjer se v desno odcepi cesta proti Pijavi gorici, Turjaku in Kočevju, mi pa se odpeljemo naravnost po dolenski magistrali. Samo dva kilometra proti jugu od Škofljice je vas **Zalog** pri Škofljici, kjer se je rodil 1785 in prav tu tudi umrl 1823. leta mnogo obetajoči entuziastični preroditelj in zagovornik enotnega slovenskega knjižnega jezika *Janez Primic*.

Primic je v Gradcu ustanovil »Slovensko društvo«, neutrudljivo je zbiral slovensko slovarsko gradivo, prevajal Homerja, Klopstocka, Ossiana in Goethejevega Wertherja. Ko je bil imenovan za skriptorja licejske knjižnice in kasneje za provizoričnega profesorja slovenskega jezika na tamkajšnji filozofski fakulteti, je v letih 1811–1813 živahno prerodno deloval, budil z gorečimi besedami učence in izobražence k sodelovanju za slovensko slovstvo, ustvaril za štajerske šole nemško-slovensko začetnico in čitanko (Branje), nameraval izdati ljudske pesmi, Linhartovi komediji, Vodnikove pesmi, pomišljal na slovenski časopis ter z živahnim dopisovanjem pa z romantičnim potovanjem po Slovenskih goricah z Vodnikovo slovnico v rokah navduševal duhovnike za slovenščino in tako širil prerodno misel. Že je kazalo, da bo mladi Primic, jurist po izobrazbi, a slavist po srcu, postal duša slovenskega preroda na Štajerskem, ko ga je, komaj osemindvajsetletnega, duševna bolezen iztrgala iz žive sredine romantičnega agitatorstva. S temi besedami se začnjen članek z naslovom *Bridka zgodba o Janezu Primcu*, ki ga je 1951 objavil v Novem svetu Dušan Ludvik. Avtor je skrbno preiskal veliko dotlej neznanega arhivskega gradiva, ki je razgrnilo pred nami dokaj podrobno žalostno životarjenje in več ko beden konec tega izjemno razgledanega in delavnega slavista z začetka 19. stoletja.

Ko pustimo za seboj Škofljico, dejansko zapuščamo tudi Ljubljansko kotlino. Cesta se vzpenja in na drugi strani predora zagledamo večje naselje z železniško postajo Šmarje – Sap; pravzaprav sta to dve naselji, ki pa sta že nekako zraščeni.

V **Šmarju** je arhitektonska najimenitnejša župna Marijina cerkev, ki se omenja že l. 1228. To je romanska bazilika, ki pa je v teku stoletij doživela več prezidav. Vzhodni del cerkve in prezbiterij sta bila leta 1945 porušena in so ju po vojni obnovili. Nekoč je bil okoli cerkve močno utrjen tabor, do danes pa se je ohranil samo eden od stolpov.

Šmarje in Sap sta dala tudi več znamenitih mož. S Sapa je doma ljudski pevec, orglar in učitelj *Matevž Kračman* (1773–1853), ki je poučeval na šmarski šoli od 1793 do 1847, orglar pa v šmarski cerkvi še tri leta več ali, kot je sam zapel:

*Hodil sem orglat in pet
sedem in petdeset let.*

Matevž Kračman je tisti ljudski pevec, ki ga Levstik omenja v *Potovanju iz Litije do Čateža* kot »šmarskega šomaštra«.

Tudi Šmarje je dalo vrsto pomembnih ljudi, kot so nabožni pisatelji *Jožef Ambrožič* (1737–?), *Jožef Kerčon* (1821–1903), *Gilbert Martinic* (1752–1809), umetnostni zgodovinar *dr. Stane Mikuž* (1913–1985), borec, mladinski pisatelj in publicist *Janez Perovšek-Pelko* (r. 1921), pesnik, prevajalec, glasbeni delavec in skladatelj *Ivan Zorman* (1889–1957), ki je deloval med ameriški Slovenci, in mnogi drugi.

Nedaleč od Šmarja-Sapa, proti severovzhodu, se blizu naselja Zgornja Slivnica dviguje 501 m visoka **Magdalenska gora**, ki sodi med najpomembnejša halštatska najdišča v Sloveniji.

Magdalenska gora je poleg Stične (oz. Vira pri Stični) drugo veliko gradišče in drugi veliki center Ilirov na Dolenjskem, to je tudi mejno ozemlje, dalje proti zahodu visoki dolenski halštat s svojimi razsežnimi gradišči, predvsem pa z gomilami in njih bogatimi grobovi ni segel. Gradišče tu ni bilo tako mogočno kakor v Stični, njegov najvišji del pa je bil verjetno še bolj izrazit in še boljje utrjen. Okolica gradišča je posejana z gomilami, ki se raztezajo zlasti proti Zgornji Slivnici in na drugi strani proti Hrastju. Tu je bilo izkopanih precej grobov in najdbe v njih so zelo raznovrstne: več bronastih situl, okrašenih predmetov iz bron, veliko orožja, vsaj 12 bronastih čelad, lepi primeri nakita in keramike. Najimennejša je figuralno okrašena situla, ki je zelo podobna vaški. Nekatere od teh najdb hranijo na Dunaju, druge pa v Narodnem muzeju v Ljubljani in v Peabody Museum (Cambridge, ZDA). Danes stoji na tem prazgodovinskem gradišču cerkev sv. Magdalene, ki kaže poznogotski značaj s svojim križno rebrasto obokanim in s tremi stranicami zaključenim prezbiterijem. Gotski obok v ladji so sredi 17. stol. zamenjali z baročnim. Oltarna oprema je v glavnem mlajša, iz 19. stoletja.

Prva zanimivost, ki si jo bomo na svoji poti po Dolenjski ogledali od blizu, je rojstna hiša *Louisa Adamiča*. Zato moramo pri motelu zaviti z avtoceste, nato pa na križišču zavijemo desno, da si bomo ogledali še **Grosuplje**. Takoj vidimo, da je to danes veliko urbanizirano naselje, ki leži na severnem robu Grosupeljske kočine. Nekoč je bilo Grosuplje pomembno zlasti kot cestno in železniško križišče, po l. 1945 pa se naglo razvija zlasti zaradi industrije. Naj omenimo samo največje delovne organizacije, ki zaposlujejo največ ljudi. Ena najstarejših je Motvoz in platno, ki je bila ustanovljena l. 1920 kot majhna zasebna vrvarna, zatem Black and Decker, OZD Jugoslavija, podjetje za proizvodnjo in montažo električnih ročnih orodij, Splošno gradbeno podjetje, Kovinastroj – tovarna gostinske opreme, Splošno mizarstvo, ABC Pomurka DO Tabor, Pekarna, obrat Iskre, KIT Kmetijska zadruga Ljubljana, UNIS – TOS (Tovarna opreme Savlje) – TOZD za izdelavo elektro in kovinske opreme. Naj bo dovolj.

Je pa Grosuplje tudi zelo staro naselje, saj ga viri prvič omenjajo že l. 1136 kot last šentviške prafare, pozneje pa je spadalo pod stiški samostan.

Med ljudmi, ki so tu doma, zasluži, da jo omenimo, *Ana Gale* (1909–1944), učiteljica, pisateljica, pesnica in kulturnoprosvetna delavka – bogata in vsestransko nadarjena osebnost, ki so jo domobranci januarja 1944 aretirali kot sodelavko OF in jo ubili v gozdu blizu Zaloga pri Škofljici. Ker je med okupacijo izgubila službo učiteljice in je nekaj časa delala v tovarni Motvoz in platno, je njeno ime vklesano med padlimi delavci te tovarne, njena slika pa je tudi na Urhu pri Ljubljani. Prvi izbor njenih pesmi je pripravil in ga objavil v Zborniku občine Grosuplje 1969 Milan Dolgan, prav tam pa izpod peresa istega avtorja najdemo tudi daljši članek o pesnici in njeni tragični usodi. Njen mlajši brat je gledališki in filmski režiser *Jože Gale* (r. 1913), ki se je zapisal v zgodovino slovenske kinematografije zlasti s tremi filmi o Kekcu in z Družinskim dnevnikom.

Na živahen duhovni utrip in na izjemno pozitiven odnos do kulture kaže tudi Zbornik občine Grosuplje, publikacija, s kakršno se ne more pohvaliti niti marsikateri večji kraj. Zbornik je začel izhajati l. 1969 in iz leta v leto prinaša bogate prispevke o samem Grosuplju in o njegovi okolici danes in nekoč. Duša zbornika je univerzitetni prof. dr. France Adamič.

Ko smo že v Grosupljem, ne gre, da si ne bi ogledali dveh bližnjih znamenitosti: Tabora nad Ceróvim in bližnje Taborske jame. Peljati se moramo proti jugozahodu štiri kilometre do Ponove vasi in še dva kilometra do Ceróvega, nato pa se peš povzpne na 492 m vi-

sok grič **Tabor**, od koder se nam odpre lep pogled na vso Grosupeljsko kotlino. Vrh griča stoji cerkev sv. Miklavža, v osnovi še romanska cerkva z gotskim prezbiterijem in baročno zakristijo. Freske spominjajo na slikarije Trubarjevega »krovaškega malarja« iz prve četrtine 16. stol., janzenistični križev pot pa je delo Gašperja Götzla iz l. 1842. Cerkev je morda nastala na ostankih starejše naselbine. Konec XV. ali v začetku XVI. stol. je bil okoli cerkve zgrajen tabor v obliki nepravilnega četverokotnika (32 × 18 m, v te mere pa niso všteti stolpi), ki po velikosti sodi sicer med manjše tabore pri nas, po ohranjenosti pa je eden najpomembnejših. Tabor je spadal pod Turjačane in je imel dvojno nalogo: kot utrjena postojanka nad prometno cesto (Grosuplje – Turjak – Ribnica – Kočevje) je obvladoval z jugozahodne strani vso Grosupeljsko kotlino, v primeru turškega vpada pa je nudil zaščito vsaj manjšemu številu ljudi, medtem ko se je večina, kot pravi izročilo, raje skrivala v Taborski jami pod hribom, v samem taboru pa so bile kašče za žito in drug živež ter vrednejše stvari kmetov; tu je bil tudi stalen čuvaj in stalno določena skupina izurjenih branilcev. Tako je bil ta tabor neke vrste polvojaška postojanka. Njegovo obzidje je v povprečju z zunanje strani visoko 6,5 m, ob vhodu, kjer je najbolj občutljivejšo mesto, pa kar 9,5 m. Na vrhu pa je bil še lesen obrambni hodnik. Dobro so ohranjeni tudi štirje obrambni stolpi s strelnimi linami.

Če se vživimo v zgodovino naših kmečkih ljudi, spoznamo, da predstavlja ta arhitektura največji vzpon našega človeka, da bi preživel eno svojih najtežjih obdobij. Zato moramo s spoštovanjem gledati na ostanke takšnih taborov, četudi so skromni, videti moramo v njih pomembne spomenike kulturne preteklosti našega naroda. Prav pa bi seveda bilo, da bi vsaj enega od njih, najsi bo že ta, ki je pred nami, ali pa hrastoveljski ali kateri drug, obnovili in mu vrnili podobo, kot jo je imel v času, ko je služil svojemu namenu. Realnejša pa bi bila bolj skromna želja: zaščititi, kar je ostalo, da vsaj ne bi več propadalo.

Slab kilometer od Tabora proti jugu je turistično urejena **Taborska jama**, ki jo je 1926 odkril takratni župan v Ponovi vasi Josip Perme in so jo zato dolgo imenovali kar Županova jama. Kasneje so jo povezali z umetnim rovom z bližnjo jamo Ledenico, kjer se ohranja led daleč v poletje. Ledenica je bila domačinom že davno znana in jo omenja tudi Valvasor. Jama je vsekakor vredna ogleda; priznati je celo treba, da na marsikoga naredi zaradi svoje naravnosti če ne močnejši, pa vsaj enak vtis kot Postojnska. Jame si seveda brez vodstva ni mogoče ogledati.

Sedaj se moramo vrniti v Grosuplje, tu pa se zapeljemo po stari cesti, ki vodi v Višnjo goro in dalje proti Novemu mestu. Pod klancem Stehan, poldrug kilometer od Grosupljega, je obcestna vas **Spodnje blato**, malo pred njo pa je na jugozahodni strani ob železniški progi zaselek **Práproče**. Tu stoji gradič istega imena (preje se je imenoval Lichtenberg), ki se prvič omenja že 1243. leta in je bil sprva last gospodov Višnjegorskih, spadal nekaj časa pod stiški samostan in se spet osamosvojil. Gradič omenja pod imenom Prapretschoff tudi Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske. Današnja stavba se od Valvasorjeve upodobitve precej loči, ker je doživela nekaj prezidav, potres leta 1895 pa jo je tako razmajal, da je bilo treba podreti osrednji vhodni trakt in vezni del južnega krila. V takem stanju je grad od tedanjih lastnikov Lichtenbergov malo pred l. 1914 kupila družina Adamič in si v njem uredila dom. Med drugo svetovno vojno so hišo zasedli Italijani in si v vzhodnem stolpiču uredili bunker, zato so zazidali okna in naredili strelne line. Tak je ta stolpič še danes, za spomin.

Ta grad si moramo ogledati zato, ker se je tu rodil in preživel svoje otroštvo pisatelj **Louis Adamič** (1899–1951). L. 1954 mu je Slovenska izseljenska matica vzdala ploščo z napisom v slovenščini in angleščini:

Z tega doma	From This home
je odšel v svet	vent into the world
naš nepozabni	our unforgettable

Louis Adamič
1899–1951

Svojo pot
je dopolnil
kot žrtev
za pravice ljudstva

He fulfilled his task
courageous and great
and fell a victim
in the struggle
for the rights of people

Pred hišo pa stoji pisateljev doprnski kip z naslednjim besedilom:

V tuji padel si zemlji
v srcih pri nas živiš
naših obzorij sin
miren svetel
svoboden človek.

V tej hiši se je torej Louis Adamič rodil očetu Antonu in materi Ani 23. marca 1898 (1899), osnovno šolo je obiskoval v bližnjem Blatu, nato pa se je vračal sem na počitnice iz ljubljanske gimnazije, iz »latinske šole«, kot pravi sam v črtici »*Ne v Ameriko!*«, vendar samo tri leta, ker je že 1913. leta, še ne petnajst let star, zapustil dom in šolo in odšel v Ameriko. Na obisk je prišel v domovino, v svojo rojstno hišo šele kot priznan umetnik spomladi 1932. Ob tej priliki se je zbrala na njegovem domu pisana družina slovenskih literatov in mislecev, kot nam kažeta dve fotografiji, objavljeni v 170. zvezku Kondorja (L. Adamič: *Orel in korenine*, str. 151 in 152). Društvo slovenskih književnikov je 1967. leta odkupilo od sedanjega lastnika hiše, pisateljevega brata Stana Adamiča, eno sobo, stopnišče in nekaj pohištva ter uredilo spominski muzej L. Adamiča, ki ga je slovesno odprl predsednik pripravljalnega odbora pisatelj Anton Ingolič. V svojem govoru je navzočim priklical pred oči 15-letnega Adamiča, »ki se je z drugimi desettisoči naših ljudi pred prvo svetovno vojno odpravil v Ameriko; s trdim fizičnim delom se je prebijal skozi življenje, dokler se ni uvrstil med tiste ameriške pisatelje in publiciste, ki so pogumno in z bistrim očesom odkrivali protislovja Novega sveta in se z ostrim peresom borili proti njim. Adamič je z ljubeznijo spregovoril o svojih ljudeh in krajih ter obenem obsodil družbene in politične razmere v stari domovini. Njegova dela so umetniško prepričljiva in publicistično ostrá; razčlenjujejo tedanja dogajanja in življenje naših ter drugih priseljencev v Ameriki, kjer je Adamič preživel večino svojega življenja. Danes se oddolžujemo spominu svojega rojaka s tem spominskim muzejem, ki ga predajamo javnosti in skrbi občinske skupščine Grosuplje. Razstavljeno gradivo daje vpogled v Adamičevo življenje in njegovo vsestransko dejavnost, ki zavezuje odbor in vse tiste, ki razpolagajo s sredstvi, da čimprej uredijo muzej do kraja in da razmislijo o ureditvi muzeja naših izseljencev, o muzeju, ki bi prikazal, zakaj in kako je skoraj petina našega naroda morala zapustiti ljubljeno domovino, kako se je s svojo žilavostjo utrdila in kako je na tujem gojila svojo slovensko besedo. Morda je za takšen muzej najprimernejša prav ta hiša.« Nato je igravec in pisateljev nečak Andrej Kurent prebral odlomke iz XI. poglavja Adamičeve knjige *Vrnitev v rodni kraj*, profesor Gspan, ki je uredil muzejsko zbirko, pa je vodil goste v spominski sobi in pojasnjeval razstavljeno gradivo. Žal moramo danes ugotoviti, da Ingoličev poziv ni naletel na odmev in tako je zbirka še vedno samo zametek pravega spominskega muzeja o pisatelju L. Adamiču, o muzeju naših izseljencev v celoti pa sploh še ni sledu.

Po ogledu Praproč se odpeljemo po že omenjeni stari cesti dalje proti vzhodu, se povzpemo po klancu Stehan in nato spustimo po Peščenjaku navzdol in že se pred nami pojavi **Višnja gora**. Komur se seveda mudi, pa bo raje zavil nazaj na avtocesto in se po njej pripeljal na isti cilj.

Višnja gora je majhno, staro mestno naselje. Kraj je bil že davno obljuden. Tam, kjer je danes razvalina Starega gradu, je nekoč stalo keltsko in pozneje rimsko taborišče. Predhodnik današnje Višnje gore pa je bil današnji Stari trg, ki ga viri omenjajo že v XII. stol. Kot trg imenujejo ta kraj prvič že leta 1269, leta 1444 mu je cesar Friderik III. potrdil stare pravice in svoboščine. Zaradi turške nevarnosti so se tržani po l. 1478 preselili z današnjega Starega trga na bližnji grič. Temu novemu naselju, iz katerega se je razvila Višnja gora, je še istega leta cesar Friderik III. dal mestne pravice. Takrat so mesto tudi obdali z obzidjem, »cvingerjem«, kot mu pravijo sami, od katerega pa se je do današnjih dni ohranil le majhen del, predelan v stanovanja.

Višnjani so bili na svoje mesto zelo ponosni, simbol nekdanje njihove veličine pa je bil priklenjeni polž, proslavljen v mnogih pripovedkah. Kot polži drugih naših mest in trgov ima gotovo tudi višnjegorski polž svoj izvor v dragoceni polževi lupini – školjki, vdeleni v baržun in masivno zlato. Iz nje so mestni očetje pili ob slovesnih prilikah. Školjka je bila prikovana z zlato verižico na lesen podstavek.

Višnjegorski meščani so bili večidel obrtniki, združeni v cehe. Prvi so že 1512. leta ustanovili svoj ceh kovači in nožarji, najštevilnejši pa je bil ceh čevljarjev, ustanovljen 1555. Imel je svoj dom, svojo zastavo, svoj oltar v mestni cerkvi ter številne listine s privilegiji. Cvetela je tudi trgovina, predvsem v obliki sejmov. Sredi XIX. stol. je mesto imelo poleg tedenskega tržnega dne še enajst sejmov na leto.

Mesto je imelo seveda tudi svoj mestni pečat in grb in sodnika že 1294. leta, deželno sodišče pa je tu prvič omenjeno leta 1308.

Nad mestom so razvaline Višnjegorskega gradu, ki ga navadno imenujemo **Stari grad**. Nastal je verjetno na mestu prvotnega prazgodovinskega gradišča v prvi polovici XI. stol. za časa blažene Heme iz domače plemiške rodbine Breže-Seliške, ki ji je pripadala Višnja gora s širšo okolico. Iz njenega rodu je izšel rod višnjegorskih gospodov, prvih znanih posestnikov gradu. Ti se najprej omenjajo 1136 kot ustanovitelji stiškega samostana, nato pa 1154, ko je prvič izpričan Višnjegorski grad. V naslednjih stoletjih je grad večkrat menjaval lastnika (goriški grofje, Habsburžani, Celjani). V XVI. stol. je pripadal višnjegorskim vitezom iz nekega drugega rodu. Njihova posestva so segala od gornje Krke, Višnje gore in Litije do južnega pobočja Gorjancev. Iz tega rodu je bil Žiga Višnjegorski, ki je 1528 uspešno ubranil grad pred Turki, naslednje leto pa se je odlikoval v bojih s Turki tudi pred Dunajem. Iz tega rodu je bil tudi Friderik, ki je padel v bojih s Turki pri Budačkem l. 1575. Turki so mu odsekali glavo in jo odnesli skupaj z glavo Herberta Turjaškega kot bojno trofejo v Carigrad. Obe glavi so sorodniki za drag denar odkupili in ju shranili v Turjaškem gradu. Po Valvasorjevem poročilu je ta rod izumrl l. 1581. V dobi reformacije so imeli v gradu svojo molilnico protestantje, glavno njihovo zbirališče pa je bilo v gradu Turnu (Weixelbach), ki je stal pod Grmado.

Kasneje je Višnjegorski grad postal last Turjaških grofov. Ti so 1778 v dolini ob cesti, nedaleč od Starega gradu, zgradili novo, mogočno stavbo in zanjo porabili gradivo starega, že razpadajočega gradu. Ta stavba še stoji. Danes je v njej dekliško vzgajališče, pred tem pa je bilo dolgo časa tu sodišče.

Mesto ima tudi dve cerkvi: župna cerkev sv. Tilna, prvič omenjena 1450, stoji na griču nasproti mesta, je bila v XVII. stol. barokizirana, ima delno baročno opremo in oltarne slike Gašperja Götzla in Matevža Langusa. Po preselitvi meščanov na grič pa je nastala v mestu poznogotska cerkev, posvečena sv. Ani, z rebrasto obokanim prezbiterijem in z vidnimi sledovi gotskih stenskih slikarjev.

V neposredni bližini Višnje gore, v komaj kilometer oddaljenem **Dednem dolu** pa sta še dve cerkvici: Marijina cerkev, ki naj bi bila na tem mestu zgrajena že sredi 15. stol., zadnjo

prezidavo pa je doživela l. 1900 (zanimivost je Marijina slika na stranskem oltarju, ki je delo Fortunata Berganta), in malo nad njo še nekdanja cerkev sv. Duha, ki pa od nje stoji danes le gotski prezbitenij z božjim grobom, medtem ko je ladja bila podrta l. 1827. Ob poti iz Višnje gore do božjega groba stoji vrsta lepo ohranjenih znamenj križevega pota.

Iz zadnje vojne bi kazalo omeniti predvsem dve stvari: prvo je to, da je maja 1942 petsto pripadnikov Narodne zaščite in borbe II. grupe odredov pod vodstvom narodnega heroja Franca Rozmana-Staneta izvedlo veliko ekonomsko akcijo: dobesedno pred očmi italijanske straže, ki je bila v cerkvenem zvoniku, so izpraznili vojaško skladišče z živili. Vreče moke in drugih živil so na hrbtih in na nosilih znosili v Kriško vas, tam naložili na vozove, ki so čakali pripravljeni, in odpeljali v gozdove. Drugo, kar je treba omeniti, je nemško bombardiranje Višnje gore kmalu po italijanski kapitulaciji. Nemci so očitno bili obveščeni, da je v kulturnem domu partizanski miting. Vrgli so na mesto sedem bomb, vendar so se ljudje že razšli, in tako ni bilo veliko žrtev.

Pa pogledjmo še, če je dala Višnja gora tudi kakšne pomembne kulturne delavce. Od tod je doma *Janez Čandik* (ok. 1581–1624), nabožni pisatelj v dobi katoliške verske obnove, in *Julij Kleinmayr* (1847–1913), nabiralec ljudskih pesmi in avtor Zgodovine slovenskega slovstva (1881). Kleinmayr je za Čopom prvi poskusil razvojno prikazati našo književnost. Poskus se ni posrečil in je doživel še istega leta v LZ silovito ostro Levstikovo kritiko. Na Peščeniku pri Višnji gori je bil rojen *Konrad Črnologar* (1860–1904), učitelj v Šmarju in državni konservator umetnostnih spomenikov. Bil je sicer brez prave strokovne izobrazbe, a se je kljub temu razvil v zgednega poznavalca in zanesljivega presojevalca umetnostnih spomenikov na Dolenjskem.

Poleg njih izvira od tod še cela vrsta drugih, za svoj čas pomembnih mož, za nas pa bo bolj zanimivo to, da je v Višnji gori preživel zadnjih 37 let svojega življenja *Janez Cigler* (1792–1869), ki se je zato pogosto podpisoval kar Višnjegorc ali Višnjegorski. Tu je nastala tudi prva slovenska povest *Sreča v nesreči* (1836), in seveda prav tako tudi povesti *Deteljica ali življenje treh kranjskih bratov francoskih soldatov* (Celovec 1863) in *Kortonica, koroška deklca* (Celovec 1866). Cigler je pokopan v Višnji gori, njegov nagrobnik je vzi-dan v jugovzhodno steno župne cerkve (severno od avtoceste) in ima vklesano naslednje besedilo, ki ga je najbrž sestavil sam pisatelj:

Janez Cigler
Fajmošter
višnjegorski

* 7. V. 1792 + 11. IV. 1869 *

Tukaj trupla prah počiva
Duša tam plačilo žviva,
Kličem milo iz temne jame,
Moli, o prijatelj, zame.

Omenimo naj še, da sta v Višnji gori obiskovala osnovno šolo dva pomembna rojaka: *Anton Tomšič* (1842–1871), rojen v bližnjem Dednem dolu, prvi slovenski poklicni časninar in urednik in solastnik Slovenskega naroda in sploh ena osrednjih osebnosti političnega in narodnega gibanja na slovenskem Štajerskem okrog l. 1870; drugi pa je *Josip Jurčič* (1844–1881), vendar samo nekaj časa, ker je popreje hodil v šolo v Krko, normalno pa je od 1855–57 obiskoval v Ljubljani.

* V SBL je napačno navedena letnica smrti. Preverjeno po prepisu mrliške knjige v škofijskem arhivu v Ljubljani.

O Višnji gori govorita tudi dve Jurčičevi deli: prva povest iz *Spominov na deda* z naslovom *Zakrpana Višnja gora, raztrgani Žuženberk* in nesmrtna humoreska *Kozlovska sodba* v *Višnji gori*; v tem kraju in njegovi okolici pa se dogajajo še številni prizori drugih Jurčičevih del.

Višnja gora je tudi zelo primerno izhodišče za peš izlet na Polzevo in k izviru Krke. Mahnili bi jo lahko kar mimo Starega gradu. Ta pot bi bila sicer krajša, a malce napornejša, zato jo bomo raje ubrali po cesti čez Peščenjek (Peščenik). Tu je doma že omenjeni umetnostni zgodovinar-samouk iz prejšnjega stoletja Konrad Črnologar (1860–1904). Na križišču cest Višnja gora – Grosuplje in Žalna – Polzevo zavijemo levo v Kriško vas. Malo nad vasjo stoji na lepi razgledni točki kamnita miza, na kateri so označena vsa največja mesta na zemlji in smer, v kateri ležijo in kako daleč je do njih. Pot nas dalje vodi mimo Nove vasi, ki je na naši desni strani, in že smo pri hotelu **Polzevo**. Na tem mestu je stala pred vojno kočica v planinskem slogu. Italijani so kočico in bližnjo vas Zavrtčače požgali. Iz Zavrtčač je bil doma publicist in prevajalec Jože Župančič (1894–1969), ki je z vnmemo raziskoval okolico Jurčičeve Muljave in o tem tudi pisal. Ker so okoli Polževega lepi smučarski tereni, so postavili tudi manjšo vlečnico.

Povzpnejo se na pobočje nad hotelom in pridemo do poznogotske cerkvice **Sv. Duha** (629 m), od koder se nam odpre prelep razgled po dolenskem gričevju. Dobro je imeti s seboj malo boljši zemljevid in daljnogled. Pri cerkvi, ki je bila pred kratkim obnovljena, vzbudi pozornost zlasti portal in kamenit relief na njem.

Od cerkvice vodijo dobro označene izletniške stezice v vse važnejše kraje v okolici: v Luče, na Ilovo goro, na Muljavo in na Krko.

Najmikavnejša se zdi pot po grebenu skozi vasi Male in Velike Vrhe in nato naprej proti jugu, da pridemo na cesto Grosuplje–Krka, vendar se moramo pred naseljem spustiti po stezi skoraj na dno doline; tu bomo naleteli na enega od izvirov Krke, katerega opis najdemo v 13. poglavju *Jurija Kozjaka*:

»Kako poldrugo uro od Stične izvira pod skalnatim hribom na dolenskem Kranjskem reka Krka. Prihaja na dan v dveh izvirkih, ki sta pa sila blizu drug drugega. Prvi rovak stopi na svetlo v kotu ravno pod gradom, katerega je bil ravno neka leta popred Vitovec iz Celja razdel; drugi rovak pa izvira bolj proti vzhodu. Oba vira sta komaj za kake streljaje na dvoje in se zbirata tudi ravno tako kmalu v eno isto strugo . . . Ako se gre od vzhodnega rokava kakih dvajset stopinj iz dola navzgor, pride se do velike viseče skale, ki ima majhno, komaj vatel široko in visoko žrelo, votel vhod v zemljo.« (J. Jurčič, ZD I, 167) Sledi opis jame, ki pa ne ustreza več današnjemu stanju. Vhod v jamo je namreč povečan in tlakovan, tako da najde v njem prostora hkrati veliko ljudi. Jamo so poznali že v časih turških vpadov in so se okoličani zatekali vanjo, kadar je bila sila. Navadno je Krška jama suha, v deževnem času pa vre voda iz jame in v mogočnem slapu pada v spodnji izvir.

(Nadaljevanje v prihodnji številki)

Jože Sever

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Blagor jim, kateri v
Gospodu zaspe,
v slavi nebeški se tam prubede.

Črna marmornata plošča je vzdana na desni strani vhodnih vrat. Oskrbel jo je Jurijev naslednik beneški Slovenec Gujon.

Opomba. Gradivo za članek so bili prispevki Toma Zupana o Prešernovem rodu v Mladiki 1933 in 1934. Besedilo nagrobnika mi je posredoval slavist Janez Svovljšek iz Mojstrane, ki mu dolgujem tudi nekaj drugih opozoril. Jurija omenja tudi članek Lada Premruja v članku Usoda Prešernovih bratov in sester v Primorskem dnevniku 5. febr. 1978 (po opozorilu Nade Prašelj-Gspan iz uredništva SBL). O prizadevanju Črtomira Zorca mi je povedalo Zorčevo pismo (Kranj, 1986).

Viktor Smolej
Ljubljana

Kulturnozgodovinske ekskurzije

PO DOLENJSKI OD ŠKOFLJICE DO BOGENŠPERKA (2)*

Krka je izrazito kraška reka. Njena voda prihaja iz širokega zaledja Grosupeljske kotline in Račenskega polja, in preden pride na dan, teče po več kot pet kilometrov dolgi podzemski poti. Od jame se odpravimo skozi vas Gradiček in na drugi strani vidimo še en izvir. Pravijo mu Poltarica, po gradu, ki je stal nekoč ravno nad tem izvirom in ki ga omenja Jurčič; razvaline so deloma ohranjene. Napotimo se proti vasi **Krka**. Kraj je dobil to ime šele po osvoboditvi, prej smo tu imeli vasi Mali Videm, Videm in Gmajno. Najvišja točka v vasi je cerkev sv. Kozma in Damijana, znamenita romarska cerkev. Ljudje so hodili sem na božjo pot, da so prosili za svoje zdravje in za zdravje domačih pa tudi živine. Romanja so bila po določenem razporedu prve tri nedelje po velikem šmarnu (15. avg.): prva nedelja je bila določena za kmete s Kočevskega, druga za Gorenjce, tretja pa za okoličane in Dolenjce sploh. Omenjena je ta cerkev že leta 1135. Stavbo, kot jo vidimo danes (enoladijska baročna dvorana s stranskimi kapelami in s polkrožno zaključenim prezbitერიem), so sezidali l. 1757. Slika sv. Kozme in Damijana v glavnem oltarju je napravil 1851 Matevž Langus. Pred cerkvijo stoji spomenik z imeni 70 padlih borcev in žrtev fašističnega terorja iz območja Krke.

Omenimo naj sedaj še pomembne ljudi, ki so bili doma s Krke ali iz okolice ali pa so tu bivali. Samo kot zanimivost bodi povedano, da je neki *Janez* iz Velikih Les (blizu Krke) v letih 1463–1478 omenjen kot mojster glasbenik na dvoru Sforzov v Milanu.

Znamenit je rod baronov Ravbarjev, ki so imeli v lasti po l. 1433 grad Vinjek, kasneje imenovan Kravjak nad Muljavo. Iz tega rodu je izšel Krištof Ravbar, drugi ljubljanski škof, ki je sezidal sedanji škofijski dvorec v Ljubljani. Bolj znan je *Adam Ravbar*, ki o njem poje ljudska pesem, ker se je proslavil v boju s Turki pri Sisku l. 1593. Ravbarji so nekoč imeli grobnico v krški cerkvi, danes pa v njej ni več krst in je grobnica opuščena.

V letih 1818 do 1825 je živel na Krki kot učitelj in organist ljudski pesnik *Andrej Kančnik*; tu je med drugim zložil pesem »*Kako na Krki zvonik*«. Na Krki se je rodil ugledni klasični jezikoslovec *dr. Avgust Musič* (1856–1938), ki je od 1894 do 1924 predaval grško filologijo na zagrebški univerzi; objavil je veliko člankov o vprašanih grškega, hrvatskega in slo-

* V prvem delu opisa poti po Dolenjski je treba pravilno zapisati »vas Spodnje Blato«.

venskega jezikoslovja. Je tudi prevajal, napisal več šolskih knjig, Povijest grške književnosti (1900) in Rječnik hrvatsko-slovenski (1887, 1925).

Tu je nekaj časa učiteljeval tudi znani mladinski pisatelj *Venceslav Winkler*.

Od cerkve gremo po klancu navzdol, in ko pridemo na most, je pred nami, čeprav ima za seboj komaj kak dober kilometer poti, že prava reka, dolenska lepotica, Krka, ki s svojo temno zeleno barvo in s svojim ribjim bogastvom vabi k sebi domače in tuje goste. In kdor jo od blizu spozna, se rad k njej še in še vrača.

Pot nadaljujemo po levem bregu Krke, vendar tokrat ne bomo sledili toku reke, ampak bomo na križišču zavili levo in nato skozi Muljavo in Oslico mimo ostankov gradu Kravjaka (prizorišče Desetega brata; prav tu so snemali tudi film) na Malo Črnelo in Mleščevo in že smo na železniški postaji v Ivančni gorici. Opis tega dela poti bomo našli malo kasneje.

Po tem skoku vstran se vrnimo v Višnjo goro in nadaljujemo pot po avtocesti. Morda bi na tem mestu kazalo opozoriti, da je naša današnja dolenska avtomobilska cesta speljana v glavnem po trasi rimske ceste, ki je iz Emone-Ljubljane peljala proti Siscii-Sisku. Ob cesti so imeli Rimljani postaje, kjer so se kurirji odpočili in menjalo vprego, in ena takšnih postaj je bila na tej naši relaciji nekje zahodno od Ivančne gorice v okolici Stranske vasi ali Hudega. Postaja se je imenovala Acervo. Sklepati bi se dalo, da je to v zvezi z bližnjimi ilirskimi gomilami (»acervus« pomeni v latinščini »kup«), ki so morale biti pred skoraj dva tisoč leti še veliko bolj opazne, kot so danes. Naslednja postaja pa je bila že na ozemlju keltskega plemena Latobikov (Praetorium Latobicorum) v današnjem Trebnjem. Rimsko cesto namreč lahko sledimo z najdbami od Škofljice proti vzhodu mimo krajev Flake, Razdrto, Sap in Paradišče in nato mimo Brezovega v dolino Dednega dola (severno od Višnje gore) in nato po današnji trasi; dolino je prečkala prav tam, kjer je danes viadukt, nato pa je šla po južni strani doline skozi Rogovilo severno od Mrzlega polja, južno od Glogovice, do železniške postaje Šentvid in na Radohovo vas, nato pa po sedanji stranski cesti proti Šentlovrencu. Ob rimski cesti so stali nekoč miljni kamni z vklesanimi podatki. Mnogi so izgubljeni ali pa so napisi na njih uničeni. Na območju občine Grosuplje so evidentirani štirje takšni miljniki: dva sta bila nekoč vzdana v hišo, a ju danes ni več najti (Dedni dol št. 1), eden je v Narodnem muzeju v Ljubljani, eden pa še stoji ob poti in ga bomo še videli.

Prva opaznejša stavba, ki jo po Višnji gori zagledamo severno od ceste pod velikim peskokopom, ki se že nekaj časa kar preveč vztrajno zajeda v zelenje Dobravskega hriba, je gradič **Podsmreka**. Grad je bil prvotno last gospodov Gallov, pozneje pa je večkrat menjal lastnike. Okoli 1870 ga je kupil graščak nemškega rodu (?) Emil Rožič (1836–1906), ki se je poročil z Antonijo grofico Lichtenberg z nam že znanih Praproč pri Grosupljem. Rožič se je že poprej ukvarjal s čebelarstvom, tu v Podsmreki pa je v letih od 1875 do 1900 ustanovil pravo čebelarstvo podjetje. Postavil je preko tisoč čebelnih panjev, razposlal po svetu preko 100.000 raznovrstnih živih čebelnih panjev s kranjsko čebelo (apis carnica), izdeloval čebelarstvo potrebščine, razširjal in izpopolnjeval svoj obrat z mizarškimi in kleparskimi delavnicami in imel v njih zaposlenih tudi do 35 delavcev. Po 1900 pa je iz več vzrokov njegovo podjetje začelo hirati, med drugim so mu neko zimo zmrznile čebele, in tako je 1909 Podsmreka prišla v druge roke.

Za Rožiča bi vendarle še kazalo omeniti, da se s čebelami ni ukvarjal samo pridobitniško, ampak tudi znanstveno, saj je 1875 in 1894 izdal dve zajetni ilustrirani knjigi o reji čebel (Illustrierter Bienenzuchts-Betrieb), spodbudil je ustanovitev prvega čebelarstva društva na Slovenskem in sploh dvignil poznavanje in ugled slovenske sive čebele in slovenskega čebelarstva ne samo doma, ampak tudi v tujem svetu.

Od Rožiča je Podsmreko kupil trgovec Peter Majdič iz Celja, od njega pa l. 1934 dunajski podjetnik Klarwill. Ta jo je temeljito obnovil in opremil s stilnim pohištvom, že čez štiri leta pa graščino in posestvo prodal ljubljanskemu trgovcu Antonu Verovšku. Ta lastnik je zgedno skrbel za grad in dobro gospodaril vse do l. 1948, ko je bila njegova posest nacionalizirana. V gradu je bilo nekaj let po vojni dekliško vzgajališče, potem ga je prevzela Kmetijska zadruga iz Stične in v njem prirejala razne tečaje (za kmetijske tehnike, za traktoriste, gospodinjske tečaje), nekaj časa pa je bil lastnik tudi Medex. L. 1969 je grad prevzel Slovenski etnografski muzej in uredil v njem razstavo lončarske obrti na Slovenskem. Razstava kaže izdelke naše lončarske obrti, značilne za posamezna lončarska območja na Slovenskem, prikazano pa je tudi samo lončarsko delo in orodje in naprave, ki so pri tem delu potrebne. Muzej se splača ogledati, nekoliko neroden je le dostop do njega. Treba se je peljati od Višnje gore proti Ivančni gorici po stari cesti.

Tik preden cesta preide na drugo stran doline, zagledamo ob železniški postaji Polževo v Zgornji Dragi zanimivo **cerkev sv. Martina**. To je ena najlepše ohranjenih cerkvá enoladijskega tipa v romanskem slogu pri nas. Zgodovina nam pravi, da jo je postavil v XII. stol. mojster Mihael, ki so ga cistercijanski menihi pripeljali s seboj nekje iz Francije in pod čigar vodstvom se je zidal stiški samostan. V zahvalo za njegovo mojstrsko delo so mu menihi poklonili tu v Zgornji Dragi kos zemljišča, on pa si je na njem poleg cerkvice sezidal tudi hišo in se oženil z domačinko Matildo, podložnica višnjegorskih grofov. Ker so domačini vse latine imenovali Lahe, še danes ta kraj imenujejo »na Lahovščici«.

Naslednja v naši smeri je vas **Hudo** (z avtoceste slabo vidna zaradi useka, pač pa se dobro vidi z vlaka). V najmogočnejši hiši v vasi je še v XVIII. stol. bila poštna postaja, ki jo je vodil hišni lastnik pl. Fedransperg. Tu je prenočila dve noči celo cesarica Marija Terezija s sinom Jožefom, ko sta se tu ustavila na poti proti Karlovcu. Baje je še ohranjena listina, s katero je 3. avg. 1778 na Dunaju povzdignila rodbino Fedran v plemenite Fedransperge.

Fedranspergi so bili nekaj časa tudi lastniki gradu Kravjak pri Muljavi in iz tega rodu je tudi stric Dolef, oseba iz Desetega brata.

V tej vasi je bil rojen *Andrej Pajk*, ki ga je v svojih mladih letih poznal tudi Josip Jurčič in po njegovem rokopisu pripravil za tisk »*Spomine starega Slovence ali črtice iz mojega življenja. Spisal Andrej Pajk, bivši avstrijski in francoski vojščak, vojni ujetnik na Francoskem in Ruskem ob Napoleonovem času.*« Knjiga je pod tem obširnim naslovom izšla kot dvanajsti zvezek Slovenskih večernic l. 1865. Celotno besedilo Spominov je v Pajkovi izvorni verziji in v Jurčičevi literarni predelavi objavljeno v 2. knjigi Jurčičevega Zbranega dela.

Pri Ivančni gorici zapustimo avtocesto in zavijemo v desno na staro cesto, ki pelje v dolino Krke. Že po kakem kilometru vožnje zagledamo na desni strani vas **Malo Črnelo**. Pozornost pritegne slikovita cerkev sv. Marjete, ki je po nastanku še romanska, bila pa je kasneje gotizirana in okoli 1632 barokizirana. Na južni zunanji steni so ostanki gotskih fresk (sv. Krištof) iz XV. stol. V slikoviti lopi pred vhodom je kamnitna oltarna miza. Glavni oltar je izrezljal l. 1648 ljubljanski kipar Jurij Skarnos. Stranski oltar sv. Barbare je najbrž iz XIX. stol., so pa na njem starejši kipi. Cerkev je bila pred nedavnim lepo obnovljena.

Ob prvih hišah Gorenje vasi zavije cesta preko potoka Višnjice in preko doline, moramo pa omeniti, da je **Gorenja vas** rojstni kraj pesnika, založnika in urednika Kranjske Čbelice *Mihe Kastelca* (1796–1868). Rojen je bil v hiši št. 4 (danes pri Skrunovih). To hišo je od Kastelčevih s posestvom vred kupil bogat kmet iz Velikega Črnela, se potem naselil na tej kmetiji, hiši pa z različnimi prezidavami dal nekam gosposko, rekli bi, skoraj graščinsko lice. Zato današnja podoba nikakor ne ustreza tisti, iz katere je izšel pesnik Kastelic.

Ustavili se bomo na **Muljavi** pred kulturnim domom, kjer nas bo lahko čakal avtobus, mi pa se bomo peš odpravili raziskovat znamenitosti, ki jih v tej vasi ni malo.

Začeli bomo z gostilno pri Obrščaku, ki je najbliže.

Če imamo pred očmi podobo Jurčičeve krčme, bomo seveda kaj hitro ugotovili, da današnji Obrščak in oni iz Desetega brata razen imena in svojega osnovnega namena nimata kaj dosti skupnega. Šele stenske slikarije v zadnji sobi nas bodo popeljale za kakšno poldrugo stoletje nazaj. Freske je po motivih iz Desetega brata naslikal slikar Jug iz Solkana pri Gorici l. 1926.

Ko gremo od Obrščaka proti cerkvi, zagledamo na holmcu na desni strani spomenik z imeni 35 borcev in žrtev fašizma z Muljave in bližnjih vasi, zraven pa je še grobišče 27 neznanih borcev, ki so padli v bližini Muljave. Na spomeniku je vklesano naslednje besedilo: Umrli smo, ki v grobu tu ležimo,/ a nad svobodo vašo še bedimo,/ ker hočemo, da raste in živi,/ za kar smo dali svojo srčno kri.« Prav bi bilo, da bi bila nekoliko bolj urejena tudi okolica spomenika.

Okoli Muljave pogosto naletimo na razna obeležja iz NOB. Spomladi 1942 se je namreč v gozdovih bližnjega Kremenjaka pod poveljstvom Franca Rozmana-Staneta formirala druga grupa odredov, ki je odtod pogosto napadala železniško progo Ljubljana – Novo mesto, izvedla imenitno preskrbovalno akcijo na železniški postaji v Višnji gori in 6. junija 1943 v gozdiču med Muljavo in Krko (Smrečje) napadla kolono Italijanov, pri čemer je bilo ubitih 150 sovražnikovih vojakov.

Od spomenika padlih se napotimo k znameniti **muljavski cerkvi**. Med hišami se nam prikaže harmonična celota zvonika, zahodne fasade, lope pred vhodom in pokopališča, ki ga obdaja nizek zid. To je cerkev Marijinega vnebovzvetja, ki je nastala vsaj v XV., če ne že v XIV. stoletju.

Oglejmo si cerkev takšno, kakršna je danes.

Pred glavnimi vrati je precej velika romarska lopa z gotsko mnogokotno zidano prižnico na levi strani in z masivnim oltarjem na desni. Nad njim je plošča z imeni padlih v prvi svetovni vojni iz okoliških vasi. Prižnica in oltar zunaj cerkve nam pričata, da je bila cerkev včasih božjepotna in da se je večkrat zbralo toliko romarjev, da niso vsi mogli v cerkev, pa so zato opravljali obrede kar zunaj.

Cerkve je danes baročno obokana. Tako obliko so ji dali 1697. leta. Tedaj so freske, ki so krasile vse stene, doživele veliko škodo: slopi, na katere so naslonili obok, in velika okna so se brezobzirno zajedli v živo tkivo fresk. Če se povzpnejo s kora pod streho (za kar je seveda potrebna lestev), lahko še danes ugotovimo, da je cerkev prvotno imela raven lesen strop.

Ena od dragocenosti muljavske cerkve so gotske freske, ki jih je 1456 naslikal *Janez Ljubljanski*. V ladijskem delu so žal zelo slabo ohranjene, tako da le s težavo uganemo, kaj predstavljajo. Na severni steni se vidi sprevod sv. treh kraljev, njihovo slovo od kralja Heroda in poklon novorojenemu Kristusu, na južni strani pa je upodobljena spreobrnitev apostola Pavla. Po ozkih stopnicah pridemo na kor, kjer bomo videli bogato kompozicijo zadnje sodbe, kjer je slikar med pogubljenimi uvrstil tudi osebe z visokimi cerkvenimi častmi.

Precej bolje kot v ladji so ohranjene freske v prezbiteriju, ki je ves poslikan. V šilastem slavoloku, s katerim je prezbiterij razmaknjen od ladje, je Kristusov rodovnik, na oboku je Kristus, obdan od evangelistov in angelov. Na stenah pa je Marijino oznanjenje, pokol betlehemskega otroka, beg svete družine v Egipt, Kristusovo trpljenje in Marijina smrt. Glavni pas stene zavzema vrsta stoječih apostolov. Te freske po sodbi strokovnjakov zavzemajo tako pomembno mesto v razvoju našega stenskega slikarstva, da so kopijo prizora Marijine smrti vključili v razstavo Umetnost na tleh Jugoslavije skozi tisočletja, ki je bila l. 1971 v Parizu, nato pa še v Sarajevu.

Freske so verjetno stare toliko kot cerkev (omenja se leto 1456), bogati, iz lesa izrezljani oltar pa je kasnejše delo. Naredil ga je, kakor pove napis na deski za oltarjem, ljubljanski rezbar *Bartholomeus Plumenberger* 1674, pozlatila pa sta ga *Jakob Mönhardt* in *Anton Schemauitsch* iz Višnje gore. Ta oltar sodi med najlepše »zlate« oltarje pri nas. Žal ga danes vidimo zelo osiromašenega, ker so 21. okt. 1977 tatovi sneli z njega in odnesli 12 figur angelov. Oltar ponazarja vnebovzetje Matere božje, ki jo spremlja cel zbor angelcev, vsak z drugačnim glasbilo v rokah. Okoli prizorišča so izrezljani oblački, nosilno ogrodje pa je zakrito s krilatci, vinsko trto in raznim drugim pleteničjem. Na vrhu oltarja sta še angela, ki držita v rokah stiški samostanski grb in grb opata Motoha, ki je dal oltar narediti. Stranska oltarja v ladji sta iz srede XVIII. stol., v levem je podoba sv. Marka, v desnem pa sv. Jurija. Dragocen je tudi gotski kip sedeče Matere božje (na severni steni) za katerega sodijo, da je star vsaj 400 let. Od križevega pota, ki je naslikan na steklo in izvira z začetka XIX. stol., sta ostali le dve sliki, ki so ju tatovi v naglici prezrli ali pa so ju nalašč pustili za vzorec.

Ob cerkvi naj omenimo tudi to, da so bili tu najdeni grobovi iz časa med 800 in 1.000 n. š. Starejših sledov naseljenosti Muljave, torej pred prihodom Slovencev, doslej nimamo.

Oko pozornega obiskovalca bo na tramu nad vhodom opazilo letnico 1841. Tega leta je bila obnovljena streha.

(Nadaljevanje v prihodnji številki)

Jože Sever

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Ocene in poročila

KAKO O DIDAKTIKI MATERINEGA JEZIKA IN KNJIŽEVNOSTI RAZMIŠLJAJO NAŠI SOSEDE

Na Hrvaškem didaktiki (teoriji pouka) maternega jezika in književnosti že dlje časa posvečajo več sistematične pozornosti ter strokovnih in materialnih moči kot pri nas. Čeprav tudi tam s položajem vede (imenujejo jo metodika)* še niso čisto zadovoljni, je njihovo raziskovanje že dovolj množično, razporejeno po različnih visokošolskih središčih, podprto s teorijo in (morda manj intenzivno?) preverjeno v praksi. O novostih iz teorije in prakse poroča revija *Suvremena metodika* nastave hrvatskog ili srpskog jezika. Žal v naši šolski praksi o tej publikaciji premalo vemo, čeprav bi nam lahko posredovala marsikatero zanimivo spodbudo. Izhaja štirikrat letno, zdaj že enajsto leto.

V tem zapisu želim poročati o zanimivi lanski dvojni številki te revije,¹ ki prinaša prispevke s posvetovanja o predmetni didaktiki v znanosti, vzgoji in izobraževanju² (bilo je maja 1985 v Zagrebu). Čeprav prihaja tole poročilo nekoliko pozno, upamo, da bo vseeno še aktualno, saj so taka tudi spo-

* V prevodih citatov ohranjam termin, ki je v rabi na Hrvaškem, sicer pa uporabljam v Sloveniji bolj uveljavljena izraza: predmetna didaktika, teorija pouka.

¹ *Suvremena metodika* nastave hrvatskog ili srpskog jezika. Časopis za nastavu hrvatskog ili srpskog jezika, književne, senske i filmske umjetnosti. Školska knjiga Zagreb. Godina, 1985, broj 2-3.

² Metodika u sustavu znanosti, odgoja i obrazovanja.

PO DOLENJSKI OD ŠKOFLJICE DO BOGENŠPERKA (3)

Na pokopališču okrog cerkve je tu in tam vzdian v zunanji zid tudi kak starejši nagrobnik. Eden od njih (ob glavnem vhodu za vodovodno pipo) je še iz Jurčičevega časa in ima obsežnejše besedilo kot navadno, pisan pa je v bohoričici. Na južni strani je tudi grob *Pavla Perka* (1877–196.), ki je bil na Muljavi župnik od 1935 do 1970. Perko je v svojih mlajših letih imel izrazite literarne ambicije in se je precej pogosto pojavljal v revijah, kot DS, LZ, Mentor, vse od 1898 pa tja do 1924. Pisal je tudi za KMD in SV črtice in krajše povesti. Najznačilnejše pripovedne spise je pozneje izbral in izdal 1924 v knjigi *Z naših gorâ*.

Sedaj se odpravimo nazaj do glavne ceste in preko nje po bližnjici do **Jurčičeve domačije**. Najprej bo pritegnila našo pozornost Jurčičeva rojstna hiša, ki jo že poznamo s slik, potem pa se bomo posvetili še vsemu tistemu, kar so v zadnjih letih delavci ljubljanskega Etnografskega muzeja in kulturna skupnost občine Grosuplje skupaj s prebivalci Muljave storili, da sedaj ni pred nami samo rojstna hiša pisatelja, ampak celovit prikaz prave dolenske kmečke domačije iz XIX. stol., torej nekakšen muzej na prostem, edini te vrste na Dolenjskem.

V Jurčičevih otroških letih je Muljava štela le 22 hišnih števil. Od tega je bilo 11 gruntarjev, drugi pa so imeli po pol grunta ali celo samo četrt. Med te zadnje so spadali tudi Pajštbarjevi, ki so imeli hišo št. 19 prav na zgornjem robu vasi. Temu svetu se je reklo »na Závodu« in Jurčič je pri svojih prvih objavah uporabil psevdonim J. Zavojšček, speljan iz tega ledinskega imena. Hiša je v glavnem še takšna, kot jo je gledal Jurčič, četudi so jo seveda v teh sto letih nekajkrat popravljali. Leto po pisateljevi smrti je Pisateljsko društvo na Kersnikovo pobudo vzdialo spominsko ploščo z zlatim napisom:

V tej hiši je bil porojen
v 4. dan marcija 1844 leta
Josip Jurčič
pesnik in pisatelj slovenski.
Postavil hvaležni narod 15. avgusta 1882.

Za stoletnico pisateljevega rojstva, ki smo jo obhajali sredi narodnoosvobodilnega boja, je hiša dobila še eno ploščo, ki pa so jo domobranci pet mesecev kasneje uničili. Deset let pozneje je bila ta plošča nadomeščena z enako, ki nosi naslednje besedilo: »*Za sto let, za čas, ki gre mimo, Tebi, ki kmet si iz nas in naš sin. Med bojem in delom gradimo. V pomladi tik pred svobodo v spomin OF slovenskega naroda. Plošča odkrita 1944, obnovljena 1954.*« Besedilo je sestavil pisatelj Venceslav Winkler, ki je tudi govoril ob odkritju 4. marca 1944; Winkler je bil tedaj sekretar rajona Zagradec.

Leta 1954 je bila hiša tudi preurejena v muzej, pisateljevi sorodniki pa so se preselili v prizidek. V črni kuhinji je bil postavljen lesen steber z napisom, ki nam pove kratko zgodovino hiše in poda osnovne podatke o pisateljevem očetu in materi.

Hiša je zidana iz kamna, prostorov ima pa toliko in tako razporejene, kot so jih imeli v tistem času boljši kmečki domovi na Dolenjskem. Ker je svet, na katerem hiša stoji, nagnjen, pridemo v vežo po treh kamnitih stopnicah. Veža je osrednji prostor v hiši in ima vrata spredaj in zadaj. Veža je bila hkrati tudi kuhinja; kuhali so poleti na odprtem ognjišču, pozimi pa v peči.

Iz veže vodi na vsako stran po dvojne vhodov, ob stenah med vrati pa je bila razna kuhinjska oprema, pa tudi korita za pripravo svinjske krme, tu je bilo shranjeno in vedno pri rokah tudi razno orodje: sekire, žage, verige ipd. Prva vrata na desni vodijo v »štibelc«. Ta prostor je Jurčičev ded Jankovič oddajal v najem, da je dobil nekaj denarja, danes pa je v njem prikaz kmečke čevljarke delavnice. Druga vrata na isti strani se odpirajo v kar prostorno shrambo, kjer so hranili živila, danes pa stoji po policah raznovrstna lončena posoda.

V »hišo«, glavni družinski prostor, pridemo skozi prva vrata na levi.

Tu se je družina zbirala pri mizi ob jedi, jeseni in pozimi pa pri raznih hišnih opravilih ob topli peči. Iz »hiše« se pride še v malo dvignjeno kamro. Gospodar in gospodinja sta spala na skupni postelji v hiši, drugi pa v kamri.

Iz veže se po stopnicah nasproti shrambe pride še v klet, v »kevder« pod štiblcem pa vodijo vrata na sprednji strani hiše.

Z dvorišča se pride še v en prostor, ki je prislonjen k hiši. Nekdaj je to bila kašča, sedaj pa je tu lepo urejen literarni del Jurčičevega spominskega muzeja. Poleg fotokopij dokumentov in raznih slik iz Jurčičevega življenja, vidimo seveda primerke njegovih tiskov, samostojnih knjig, raznih izdaj izbranih in zbranih del ter prevodov v različne jezike; posebno pozornost vzbuja Jurij Kozjak, ki po številu prevodov prekaša vsa slovenska leposlovna dela.

K muzeju sodijo še druga poslopja. Na drugi strani dvorišča je dolga stavba, ki združuje pod eno streho pod, listnik in hlev, prislonjen pa je zraven še manjši lesen svinjski hlev, pod nastreškom pa najdemo vse mogoče naprave in priprave in orodje, kakršne so pred sto leti in še tudi kasneje uporabljala naša kmečka gospodarstva.

V dolini za podom in hlevom so postavili pred kratkim še en velik pod, ki so ga prenesli z Jurjeve kmetije na Muljavi in ga tu spet sestavili. Spodaj so v njem uredili gostinski prostor in sanitarije, zgoraj pa nadvse prikupno dvoranico, primerno za razstave ali manjše komorne prireditve, tako da se je nekdanji pod spremenil kar v majhen kulturni dom. Malo dalje tik ob gozdu stoji lesena bajta, veren posnetek Krjavljeve kočice, ki na zunanji in z notranjo opremo učinkuje dokaj pristno.

V dolinici pod Krjavljevo kočico je sedaj urejeno letno gledališče na prostem. Tu je že bil prikazan film Deseti brat, prostor pa je zaradi amfiteatralne oblike, zaradi akustičnosti in izvrstnih kulis, ki jih predstavlja visok bukov gozd, zelo primeren tudi za nastope domače in drugih gledaliških skupin. Domača igralska družina vsako leto uprizori po eno Jurčičevo delo, ob sobotah zvečer od srede junija do konca avgusta pa so tu razne kulturne prireditve. Stopiti moramo še enkrat na sprednjo stran hiše. Tu vidimo kozolec, čebelnjak in sušilnico za lan, ki so seveda tudi sodili h kmečki hiši.

Jurčičev dom predstavlja danes zgledno urejen muzej pisatelja samega, obenem pa je to tudi prikaz dolenske kmetije prejšnjega stoletja, pravi muzej na prostem. Omeniti je treba, da je poleg sklada za pospeševanje kulturnih dejavnosti in skupščine občine Grosuplje ter poleg iznajdljivosti in požrtvovalnega dela posameznih domačinov omogočila takšno ureditev muzeja tudi slovenska šolska mladina z zbiranjem »Jurčičevega dinarja«.

Z Muljave se napotimo – če imamo za to dovolj časa – po poti, po kateri je hodil Jurčič, kadar je bil kot študent doma na počitnicah, grajsko gospodično Johano Ottovo na **grad Kravjak** učiti slovenščino. Pičle pol ure potrebujemo za to, da pridemo mimo gozda Slemenca, skozi vas Oslico (pot, ki se pred vasjo spušča v dolino, vodi na Vrhe in na Polževo), preko holmca Obrha do prijazne doline, nad katero je nekoč kraljeval grad Kravjak. Danes o njem skoraj ni več niti sledu, le domačini – ne pa seveda lastniki preštevilnih po-

čitniških hiš in hišic – vam vedo povedati, kje je kaj stalo. Priča pa o tem tudi samo ime ene od hiš (Lešče vje št. 4): »pri Kaščarju«, da imamo tu opraviti z bivšo grajsko kaščo. Sam grad, Kravjak ali po Jurčičevo Slemenice, je stal na vzpetini nad dolino, sredi katere je cerkva sv. Janeza Krstnika. Nekdaj so bili njegovi lastniki baroni Ravbarji, ki smo jih že omenili pri Krki. Sredi 18. stol. je to posest kupil nam tudi že znani Gregor Fedran, gostilničar in poštar s Hudega pri Ivančni gorici, ki je kasneje dobil plemstvo in naslov »von Foedransperg«. Avgust pl. Foedransperg je okoli 1860 prodal gradova Kravjak in Mačeroles nemškemu priseljencu Kristijanu Ottu. Stric Avgusta pl. Foedransperga je bil Gustav Adolf, rojen l. 1801, ki je bil Jurčiču model za »strica Dolefa«. Novi lastnik Otto je prišel na Kravjak z ženo, sinom Francem in hčerama Avgusto in Johano, ki je bila tedaj stara kakšnih 22 let in ki jo je Jurčič ovekovečil v Desetem bratu kot Manico. Sin dr. Franc Otto (41 let) je umrl 1874, oče Kristijan pa 1876, star 73 let, hčeri Avgusta in Johana in mati so grad in vsa zemljišča (skupaj 705 oralov) prodali ljubljanskemu trgovcu in podžupanu Francu Fortuni, ki je dal okrog 1880 grad podreti, ker je pogorel; prodal je gradbeni material, prav tako pa je razprodal tudi vsa zemljišča. Zatem je umrla še Avgusta, Johana pa se je preselila v Firenze. Okrog 1900 je še enkrat obiskala Muljavo in Kravjak. Stari ljudje so jo – po pripovedovanju svojih staršev in starih staršev – še imeli v spominu kot lepo, ponosno in veselo žensko z bujnimi, snežno belimi lasmi, ki je celo znala malo govoriti slovensko, le spole je zamenjavala in je o sebi vedno govorila, kot da je moški; zaradi barve las se je med domačini prijel vzdevek »siva frajla«.

Ob že omenjeni cerkvi bi veljalo povedati, da je to verjetno najstarejša cerkev v krški župniji in da je nastala najbrž še v romanski dobi. Po stavbnem gradivu in načinu zidave spominja na cerkev v Stični in v Zgornji Dragi, ki sta bili, kot vemo, sezidani v 12. stol. Na pokopališču si moramo ogledati vsaj dva nagrobnika. Eden, litoželezni, iz nekdanje Auerspergove livarne na Dvoru, je vzidan levo ob vhodu in nosi ime graščaka Avgusta von Foedransperga, drugi, kamnit, pa je vzidan v južno cerkveno steno in nam priča o tem, kako so v družini Skubec od 24. vinotoka do 16. listopada 1875 pomrli štirje otroci v starosti od osmih let do treh mesecev. Tako so včasih redčile prebivalstvo pri nas razne nalezljive ali kužne bolezni.

Zanimivo je, da se cerkve vztrajno drži ime Podbenek, Podbenekom. Iz tega sklepamo, da se je prvotni grad imenoval Vinjek, kar so Nemci spremenili v Weineck, po tem pa naj bi nastala ljudska oblika Benek, pod Benekom > Podbenekom (kakor Podlog). Ni pa ta grad bil edini. Na stožčastem, s smrekami poraščenem griču zahodno od vasi Lešče vje so še danes dobro vidni ostanki Ravbarjevega gradu, domačini pravijo temu kraju Roje, ki je bil starejši od Kravjaka, ustno izročilo pa tudi govori o nekaj grajskih stavbah ali pristavah v neposredni okolici. Tudi Valvasor je videl in popisal ter narisal tu grad Mačeroles.

Dolina, sredi katere stojimo, in vse to, kar je na gradu Kravjak doživljal Jurčič kot študent, ga je navdihnilo za pisanje prvega slovenskega romana *Deseti brat*. Zato je bilo prav, da so tudi film po romanu posneli prav v tem okolju (režiser Vojko Duletič, 1981).

Pa še nekaj iz novejše zgodovine. Blizu cerkve stoji spomenik, ki priča, da »je bil v tem kraju 14. 9. 1941 ustanovljen okrožni odbor OF Stična«.

S prizorišča *Desetega brata* se lahko po isti poti, po kateri smo prišli, vrnemo na Muljavo. Če pa nas tam ne čaka prevozno sredstvo, je prav prijetna pot skozi gozdnata Slemena; ta nas pripelje v Malo in Veliko Črnelo in skozi Mleščevo v Ivančno gorico.

Vsem našim voznikom je **Ivančna gorica** znana predvsem kot pomembna točka na avtocesti, za nas pa je pomembnejše seveda naselje. Železniška postaja se je do 1945 imenovala Stična, čeprav je ob njej že bilo naselje, ki je dobilo svoje ime po vzpetini – gorici nad naseljem. Le-ta je bila pred nekaj desetletji še vsa porasla s smrekovim gozdom, danes pa je po prisojni strani že skoraj docela pozidana.

Ivančna gorica je torej mlado naselje, ki pa zelo naglo raste in se industrializira, saj ima že celo vrsto velikih organizacij združenega dela in se je že razvila v gospodarsko, trgovsko, politično in kulturno središče s precej velikim zaledjem. Da pa je teren, na katerem raste, zelo zanimiv tudi za arheologe, smo že povedali, ko smo govorili o trasi današnje avtoceste. Na to nas bo spomnilo tudi svojevrstno znamenje, ki stoji na križišču cest Ljubljana – Novo mesto in Stična – Žužemberk. Nekateri pravijo, da je to nekdanji rimski obcestni kamen, ki pa mu je leta 1583 tedanji stiški opat Lovrenc Zupan spremenil zunanjo podobo. Dodal mu je še štirioglat del, ki se končuje s piramidno strešico. V njem so danes štiri prazne vdolbine, včasih pa so bile v njih podobe svetnikov kot nekakšen kažipot: Žalostna Mati božja pod križem je kazala proti Stični, sv. Kozma in Damijan proti Krki, proti Višji gori sv. Egidij in proti Šentvidu sv. Vid. Na starem rimskem kamnu – miljniku je opat še dal odklesati rimski napis in vklesati novo besedilo v latinščini in nemščini. Gornji latinski napis je v verzih, pod njim je nemško besedilo, ki – prosto prevedeno – govori naslednje: »*Popotniki, ki tod mimo greste, pomislite, da je bil naš Zveličar, ki ga predstavlja ta podoba, 33 let v človeški podobi romar zato, da nas privede na pravo pot.*« Spodnji latinski napis pa pravi, da je »*ta pomnik krščanskega imena . . . dal iz živega kamna postaviti stiški opat Lovrenc 1583 po porodu Device . . .*«.

V stiški okolici je bila do nedavnega še živa pravljica, po kateri naj bi to znamenje izviralo iz turških časov. Postavili naj bi ga na mestu, kjer je neka čudna sila zaustavila četo Turkov in njihovih konj, da niso mogli naprej. Nameravali so napasti in opleniti samostan, a so se ustrašili in odšli, Stična pa je bila rešena.

Še beseda o opatu *Lovrencu Zupanu*, ki je dal postaviti znamenje. Štejemo ga lahko za enega najbolj zaslužnih stiških opatov. Vodil je samostan od 1580 do 1600, bil je velik prijatelj znanosti in umetnosti, kar se vidi tudi iz tega, da se je v njegovem času zelo obogatila samostanska knjižnica.

Ko se na poti od Ivančne gorice proti Stični razgledujemo po okolici, moramo priznati, da so si menihi za svoj samostan izbrali izvrsten prostor: veliko plodne zemlje v okolici, sončna lega, zaščita pred hladnimi vetrovi s severa, tekoča voda, se pravi, sami ugodni pogoji za kmetovanje in živinorejo in z vsem tem so se v stiškem samostanu intenzivno ukvarjali. Danes so nekaj samostanska zemljišča ljudska last. Tu so bogata polja kmetijske zadruge Stična, tu so veliki hlevi, v katerih zredijo na leto na deset tisoče prašičev, tu je obrat ljubljanskih mlekarn, kjer izdelujejo – kot nekdanj menihi – tudi sir, in valjni mlin, in znano mesno podjetje Stična in še kaj.

Nekako na sredi poti med Ivančno gorico in Stično zagledamo desno od ceste moderno stavbo šolskega centra Josip Jurčič. Vse od svoje ustanovitve pa do l. 1981 je gimnazija Stična gostovala v vzhodnem traktu samostanskega poslopja v prostorih, ki seveda niso bili najbolj primerni za pouk. Zanimivo pa bi se bilo spomniti, da je l. 1943 po italijanski kapitulaciji krajevna ljudska oblast poskušala prav tako v samostanskih prostorih organizirati pouk in je zbrala v ta namen profesorje in učitelje, ki jih je vojna vihra zajela na tem ozemlju. Nadaljevanje teh prizadevanj pa je onemogočila nemška okupacija.

Na levi strani stoji tik ob cesti baročna kapela. Postaviti jo je dal *opat M. Motoh*, ki je vodil samostan od 1661 do 1680, danes pa je kapela v zasebni lasti. Od tod dalje se začenja vas Stična, njeno središče pa predstavljajo obsežna samostanska poslopja.

Stiški samostan

Cistercijanski samostan in cerkev v Stični sta gotovo eden najlepših kulturnih in umetnostnozgodovinskih spomenikov v Sloveniji. Zato se spodobi, da se ob njima pomudimo malo dlje.

Zgodovina nam pove, da je ta svet, ki se je imenoval Žitičina, sredi XII. stol. bil last viš-njegorskih grofov. Trije bratje, višenjski gospodje Ditrih, Henrik in Majnhalm so ta svet podarili oglejskemu patriarhu Peregrinu, ta pa je daroval to zemljišče menihom. Prvi menihi so prišli v te kraje že leta 1132 iz francoskega Morimonda. Naselili so se pri fari v bližnjem Šentvidu in odtod vodili gradnjo na zemljišču, ki so si ga skrbno in preudarno izbrali. S seboj so imeli gradbenega mojstra Mihaela, ki je bil latinske narodnosti, morda Francoz. Mihael je izdelal načrte in vodil zidanje samostana in cerkve. Pri gradnji je bila gotovo zaposlena vsa bližnja in daljna okolica. Nič čudnega bi ne bilo, če bi uporabili tudi kamenje iz ruševin bližnjega prazgodovinskega naselja na Viru.

Samostan je bil do 1135 toliko sezidan, da so se menihi iz Šentvida lahko preselili v lastne prostore, in redno samostansko življenje v Stični se je začelo 7. julija 1135. Cerkev pa je bila dokončana najbrž šele l. 1156, saj jo je 8. julija t.l. posvetil sam oglejski patriarh Peregrin.

Cerkev je bila zgrajena v romanskem slogu in je kot romanska triladijska slopna bazilika naša najpomembnejša romanska stavba. Stene so iz rezanega kamna, kot je videti zadaj na desni strani, vidi pa se tudi z zunanje strani. Poznejša stoletja so s prezidavami prispievala nekaj gotskih prvin; ometali so stene in jih poslikali, kot se vidi na zadnjem stebru na desni strani, 1622 pa so cerkev barokizirali. Tedaj so jo skrajšali za razdaljo med dvema stebroma in izsekali velika okna. V stranskih ladjah so nato v XVIII. stol. postavili osem poznobaročnih oltarjev.

Nekaj manjših predelav in dodatkov je doživljala cerkev še tudi kasneje. Velika oltarna miza pri glavnem oltarju je delo inž. Suhadolca iz l. 1936, načrt za tabernakelj je naredil mojster Plečnik 1954, načrt za krstilnico pa prof. arh. Tone Bitenc.

Stiška cerkev je ena največjih sakralnih stavb v Sloveniji, saj meri v dolžino 61 m, široka je 20 m, v kupoli pa doseže višino 16 m; ploskev, ki jo pokriva, meri 1300 m². L. 1936 – torej ob svojem 800-letnem jubileju – je cerkev dobila naslov bazilike.

Največja znamenitost cerkve je križev pot, ki ga je naslikal naš baročni slikar Fortunat Bergant l. 1766. (Njegov podpis in letnico najdemo na XIV. postaji: F. Wergant, Academicus Capitolinus pinx. 1766.) Pozornost pritegnejo tudi kip Žalostne Matere božje v glavnem oltarju z začetka XVII. stol. in pa več bogatih nagrobnikov, ki so vzdani v stebre zadaj pod korom ali pa v sprednjem delu cerkve.

Posebnost sta dva spominska kamna spredaj desno ob vhodu v zakristijo. Na enem je sredi renesančne listnate ornamentike upodobljena kača, ki požira človeka.. To je grb milanske plemiške rodbine Sforza-Visconti in se nanaša na avstrijsko vojvodinjo Virido, ki je po smrti svojega moža vojvode Leopolda III. živela na Pristavi pri Stični in se izkazala za veliko dobrotnico samostana. Izročilo ve povedati, da je na Pristavi tudi umrla in bila pokopana najprej v cerkvici sv. Katarine zunaj samostanskega obzidja, pozneje (na začetku XVII. stol.) pa so njene ostanke prenesli v samostansko cerkev in tedaj vzdali tudi spominski kamen z njenim grbom. Povedati je še treba, da je to mati Ernesta Železnega, zadnjega koroškega vojvode, ki se je še dal po slovenskem obredu ustoličiti na Gospo-svetskem polju.

Starejši (iz XV. stol.) sta dve drugi kamniti plošči: ena je lep gotski nagrobnik Pongraca Turjaškega z zvezdo in s turom na ščitju in s pokojnikovim imenom, drugi pa je turjaški grb z nekdanje grobnice grofov Auerspergov. Še starejšega datuma pa je slikani epitaf pod pevskim korom na desnem stebru ob klopeh. Epitaf je deloma prekril kasnejši baročni zid, se pa da na njem dovolj jasno prebrati letnica 1482 med sicer težko čitljivim nemškim napisom. Epitaf ima značilno renesančno motiviko.

Iz cerkve, ki je bila nekoč namenjena samo redovnikom, okoličani pa so se udeleževali obredov v svoji farni cerkvi v Šentvidu, pridemo desno spredaj ob zakristiji kar v osrčje

samostanskih prostorov, na križni hodnik, ki nam še danes kaže skoraj v celoti ohranjeno svojo srednjeveško podobo, brez vsakršnih motečih predelav in sprememb, kakršnih je kar nekaj doživela na primer cerkev.

Križni hodnik navadno velja za središče samostana, stiški križni hodnik pa nudi tudi izredno estetsko doživetje. Največjo pozornost vzbujajo gotski oboki, ki so križno rebrasti z dvojnimi šilastimi prečnimi loki in s hruškasto profiliranimi diagonalnimi rebri, ki slone na obeh straneh na konzolah nekako sredi višine sten. Oboki pa niso enaki v vseh krakih. Najbogatejša je severna stran, ki je naslonjena na cerkev. Konzole so preproste in geometrično oblikovane, zelo bogato kiparsko okrašeni pa so sklepniki. Na vsakem od njih je drugačna figura. V zahodnem kraku hodnika konzole predstavljajo kiparsko oblikovane moške in ženske glave, ki so obrnjene druga proti drugi, vendar tako, da so vse moške na notranji strani hodnika. V južnem kraku ob obednici, v kateri so na obokanem stropu izredno lepe štukature s konca XVII. stol., in ob nekdanji ogrevalnici so konzole in sklepniki najbolj preprosti.

Čeprav je križni hodnik iz srednjega veka, so vendarle raziskave pokazale nekaj časovnih razlik med posameznimi njegovimi deli. Najstarejši so štirje ogelni slopi, iz časa, ko hodnik še ni bil obokan in zunanje stene še niso bile zidane. Tedaj je bil križni hodnik še lesen in odprt, njegovo ostrešje s škodlasto kritino pa se je naslanjalo na te slope. Veliko sledov romanskega sloga je ohranjenih v vzhodnem kraku (dve dvojni okni in zazidani portal). Prvenstveno učinkuje hodnik na nas seveda s svojo arhitekturo, zanimive pa so na njem tudi freske. Obok je okoli sto let mlajši od notranjih sten, poslikan pa je bil šele proti sredini XIV. stol. Slikarije so ohranjene na dvajsetih križno obokanih polah, omejene pa so povsod le na okolico sklepnikov. Vsebinsko te freske pripadajo tako imenovanemu enciklopedičnemu slikarstvu, to je nekakšen izbor iz bogate zakladnice srednjeveške ikonografije z liki od fantastičnega živalskega sveta do oseb iz sv. pisma stare in nove zaveze. Sredi XV. stol. je preko prvotnih fresk v drugi poli severnega kraka naslikal nove Janez Ljubljanski, prav tam pa je na zunanjo steno naslikal tudi prizor Oznanjenja. V vzhodnem kraku so danes vrata. Tu skozi pridemo na glavno samostansko dvorišče, od koder se nam ponudi spet povsem nov pogled na vzhodni del cerkve in njen gotizirani prezbiterij z visokimi stopnjevanimi oporniki, ki nam usmerjajo pogled v višino, k baročnemu zvoniku.

S severne strani zapira dvorišče »stara prelatura«, ki pa si jo bomo ogledali še z njene lepše, severne strani. Na južni strani dvorišča stoji zanimiva stavba, ki jo s sosednjima traktoma povezujeta le obokana hodnika. Sezidati sta jo dala v drugi polovici XVIII. stol. opata Kovačič in Taufferer. Imenuje se »opatova kapela« in je prav baročno razkošna že kot stavba s širokim dvojnimi stopniščem in kamnitim vodnjakom, prava paša za estetske sladokusce pa je sama kapela v prvem nadstropju, ki je bila v 70-ih letih obnovljena v prvotnem slogu in lepoti. Tu nas presenečajo nežne rokokojske barve, drobne pozlačene štukature in prelep beneški lestenc iz muranskega stekla. Načrte za polkna in svetila je izdelal arh. Svetozar Križaj. Skozi okna na zahodni strani se nam odpira pogled na samostanski vrt, na gotsko steno obednice ob južnem kraku križnega hodnika in – bolj daleč – na samostansko žitnico ali kašče z okroglimi obrambnimi stolpi iz XVI. stol.

Vrnimo se na dvorišče. V mogočnem dvonadstropnem traktu, ki stoji na vzhodni strani ob potoku, je vsa leta po vojni bila gimnazija Josipa Jurčiča, po njeni izselitvi l. 1982 pa so prostori spet postali last samostana. Oba trakta – vzhodni in severni – sta sedaj obnovljena. Tu je sedaj muzejska zbirka, ki prikazuje zgodovino stiškega samostana, in slikarska galerija.

(Nadaljevanje v prihodnji številki)

Zbral in priredil *Jože Sever*
Filozofska fakulteta v Ljubljani